

Matter of Memory

Door: Manus Groenen

We zijn vandaag bij de opening van de expositie *Matter of time*. De letterlijke betekenis van deze zegswijze is zoiets als 'een kwestie van tijd', wat verwijst naar iets dat onvermijdelijk komen gaat. Daarmee lijkt de titel te verwijzen naar de toekomst, maar wat de kunstenaars delen is wat mij betreft een interesse in het verleden, specifiek in het herinnerde verleden. De oplettende bezoeker zal de dubbele betekenis van het woord 'matter' ook niet ontgaan zijn: matter betekent ook materie. Ik zal hier kort ingaan op de verhouding tussen materie en de herinnering, niet de grijze materie in het hoofd, maar de tastbare en zichtbare materie daarbuiten.

Als we het hebben over herinneringen, hebben we het meestal over iets persoonlijk dat we toekennen aan individuen. We weten allemaal wat het is om een herinnering aan iets te hebben, om te proberen iets te herinneren of je bewust te zijn van het feit dat je iets vergeten bent. Dit vermogen om te onthouden en herinneren vormt een belangrijk onderdeel van wat ons mens maakt. Zonder dit vermogen zouden we vastzitten in een eeuwig heden, sprakeloos en zonder gedachtes. We delen dus allen de capaciteit om te herinneren, maar tegelijkertijd zijn herinneringen voor ieder van ons iets eigens en ze maken ons onafhankelijke en zelfbewuste individuen. Onze herinneringen zijn onlosmakelijk van ons, als ze ons ontnomen worden zou dit ons gevoel van identiteit verwoesten, zoals in Hollywood films als *Memento* en *Total Recall* gebeurt. We nemen ons geheugen graag voor lief, maar ons vermogen om te onthouden en te herinneren is een essentieel onderdeel van ons bestaan.

Hoe vanzelfsprekend ons geheugen ook is, de werking ervan is moeilijk uit te leggen. We benaderen een begrip daarvan meestal door gebruik te maken van modellen, analogie en metafoor om zo beter te begrijpen wat het geheugen is, wat herinneringen zijn en hoe ze werken. Mentale processen worden zo al eeuwen lang uitgelegd aan de hand van zichtbare, materiele dingen. Sinds Plato het geheugen beschreef als een wastablet, bestaat er al een associatie tussen het geheugen en het vastleggen van informatie in materie. Freud sprak over het geheugen als een 'mystical writing pad', een stuk speelgoed waar op getekend kan worden, maar dat net zo makkelijk gewist kan worden. Het visuele, beeldende aspect van herinneringen maakte, zodra fotografie uitgevonden werd, dat dit het nieuwe gangbare model voor de herinnering werd. Op haar beurt nam film met haar verloop in tijd en de optie om dit verloop terug te spoelen de rol van de fotografie in de metafoor over. Het meest recent is misschien de computer om te beschrijven hoe we onthouden, hoe we informatie opslaan en verwerken.

Dit zijn allen middelen om de werking van mentale processen in het hoofd van een individu te verduidelijken door middel van materie, maar herinneren beschrijven als iets dat enkel in ons hoofd gebeurt is te beperkt. Dergelijke mentale processen staan niet op zichzelf. Herinneren heeft ook fundamenteel een sociale en culturele dimensie. Mensen die herinneren doen dat niet als geïsoleerde wezens, maar als sociale wezens, constant in interactie met andere van dat soort wezens en bewegend door tijd en ruimte. De inhoud van het geheugen laat dit zien: onze herinneringen zijn zelden momenten van isolatie of pure inwaardse reflectie. Er is dus altijd sprake van een interactie tussen het individu en de omgeving vol sociale en culturele aspecten die het geheugen beïnvloeden. Cultuur biedt ons allerhande tools om te kunnen onthouden en herinneren. Intern biedt cultuur ons

de mentale software die we daarvoor nodig hebben. Waar ik me hier op wil richten zijn de middelen die onze cultuur ons biedt om herinneringen te externaliseren en daar komt materie weer om de hoek kijken. Cultuur biedt ons vormen als teksten, rituelen, objecten en plekken om ons te helpen onthouden. Ik wil me voor nu richten op objecten en kort een onderscheid maken tussen twee types.

Ten eerste kent onze cultuur objecten om kennis passief op te slaan voor later gebruik in bijvoorbeeld boeken en archieven (de archiefkast keert terug in de expositie in het werk van Didi Lehnhausen), we kunnen deze kennis later opnieuw raadplegen. Maar we kennen ook objecten die ons helpen om ergens actief aan terug te denken, of wellicht is herdenken een beter woord, zogenaamde mnemonic devices, geheugensteuntjes. Door contextuele associatie krijgen dingen een herinnering toegekend. De betekenis ontstaat door mentale associaties die gevormd zijn tussen specifieke objecten en specifieke momenten, mensen of plekken in een persoons verleden. Sommige objecten zijn specifiek gemaakt voor dit doel. Een souvenir van een vakantie in je jeugd roept herinneringen op aan plekken, gebeurtenissen en de kindertijd in het algemeen. Kunstwerken kunnen natuurlijk ook dienen als mnemonic tool. Zo kennen we een lange traditie van het vastleggen van bijvoorbeeld veldslagen of portretten van overledenen met het doel om de herinnering aan deze mensen of gebeurtenissen in leven te houden. Het bekendste van dit type objecten is waarschijnlijk de foto.

We gebruiken foto's om momenten vast te leggen waar we later aan terug willen denken, desnoods ordenen we ze in een boek in een mooi verhaal. In het werk van Robin Gerris worden foto's echter losgerukt van deze betekenis gevende context. Gerris verzamelt foto's van onbekenden, waaruit hij intuïtief beelden selecteert voor zijn werk. De notie "studium" van Roland Barthes schiet me te binnen: het is een manier van kijken naar een foto die algemeen en rationeel is, die hij tegenover het "punctum" stelt; een manier van kijken die persoonlijk en emotioneel is en de toeschouwer bijna als een wond raakt.¹ Bij Gerris is dit punctum verdwenen en hebben we enkel het studium over: zijn werken worden zo lege containers waar we onze eigen herinneringen door kunnen laten prikkelen. Ze doen ons door hun nostalgische verschijning namelijk wel denken aan het verleden en de bewerking die Gerris op deze foto's loslaat maakt de plaats in de tijd van deze objecten extra verwarrend. Ze lijken halverwege een proces van vergaan, een mooie metafoer voor de aan betekenis verliezende herinnering die ze tonen.

In het geval van de fotografie is het mnemonische effect meestal intentioneel, maar herinneringen kunnen ook getriggerd worden door objecten die geen specifieke herdenkingsfunctie ingebouwd hebben, maar die er toch in staat toe zijn om, wanneer ze in bepaalde omstandigheden gezien worden, specifieke herinneringen te activeren. Door contextuele associatie krijgen deze dingen een herinnering toegekend, zij het enkel voor diegene die weet waar het object naar verwijst. Dit is iets waar Mayke Verhoeven in haar werk mee speelt. Ze is gefascineerd door hoe wij onze herinneringen proberen te conserveren. Ze toont een reeks objecten die al dan niet betekenisvol zijn. Bij de kinderschoentjes, kunstgebitten en cactussen blijft het in het midden of deze objecten een mnemonische functie hebben, maar is dat voor ons als toeschouwer überhaupt belangrijk? Zien wij iets wezenlijk anders wanneer we weten dat deze schoentjes voor iemand van grote emotionele waarde zijn, of blijft het voor ons buitenstaanders een neutraal object? Door deze objecten te vertalen in gegoten suiker wordt de fragiliteit van de herinnering als een broos en kwetsbaar fenomeen vooropgesteld.

---

¹ Barthes, *Camera Lucida*, pp. 25–27.

Zelfs het eigen lichaam kan dienen als bron van herinneringen. Zoals ik al benadrukt heb, vormen onze herinneringen een belangrijk deel van onze identiteit, maar ook ons uiterlijk is daar onderdeel van. Het lichaam draagt tekens en sporen van gebeurtenissen in de vorm van littekens, krassen en blauwe plekken. Ik heb zelf een litteken op mijn been, dat me telkens weer doet terugdenken aan het moment dat ik mijn been brak. Het werk van Maria Kokkonen lijkt te ontstaan waar het innerlijk en uiterlijk elkaar tegen komen. Ze is geïnteresseerd in de constructie van identiteit en de rol die herinneringen daarin spelen. Ze maakt ijle, abstracte schilderijen die ze baseert op haar eigen herinneringen. Met een penseel streelt ze dunne lagen inkt en kleur over de huid van haar werk, het resultaat doet soms denken aan de schilderijen van Rothko. Daar overheen ontstaan lijnen die doen denken aan vouwen, kreukels, of littekens. Ze ontstaan intuïtief, maar ik blijf de band tussen lichaam en geest zien.

Tot zover menselijke lichamen en objecten. Objecten zijn omgevingselementen en wij als lichamen bewegen door de ruimtes waar ze zich in bevinden. Deze plekken kunnen we zelf ook bekijken als een mnemonic environment: een plek om te herinneren. Net zoals bij objecten, zijn de mnemonic functies van een plek vaak een mix van doelbewust en toevallig ontstaan. Zo kunnen monumenten een landschap bewust een herinneringstaak toekennen. Maar het kan ook diffuus en informeel aan een landschap toegekend worden. Elke landschap, of het natuurlijk of kunstmatig is, waarin sociale activiteit plaatsvindt, ontwikkelt mnemonische connotaties van een associatieve soort voor degenen die erin leven: contemplatie van bepaalde plekken brengt herinneringen van gebeurtenissen of mensen terug. In hun meest informele vorm, bevinden deze associaties zich alleen in het hoofd van een individu.

Voor Matthias Schaareman vormen ruimtes vol herinneringen, waaronder zijn ouderlijk huis, een beginpunt van zijn beeldende onderzoek. In de op klein formaat geschilderde gouaches komen allerlei decoratieve patronen, fragmenten van architectuur en meubilair samen in poëtische, kleurrijke composities. We herkennen allerlei elementen die hun herkomst weigeren prijs te geven, maar samen toch verleidelijk genoeg zijn om de aandacht vast te houden. Hij speelt daarin spelletjes met de illusie van ruimte op het platte vlak. In de Cacaofabriek gaat hij een stap verder en experimenteert hij met een alternatieve presentatiewijze die dit spelletje voortzet. In plaats van schilderijen aan de muur, presenteert hij zijn ingelijste gouaches hier als ruimtelijke objecten op kleine podia en een soort lessenaar. Het is een interessant onderzoek waarin een experiment met ruimte op het platte vlak op natuurlijke wijze overgaat in een nieuw experiment met het platte vlak in de ruimte.

Lisette Schumacher vangt in haar schilderijen haar herinnering aan plekken vol herinneringen. In een serie schilderijen zien we een voormalige textiel fabriek in België. Het gebouw is duidelijk niet meer in bedrijf en in een vergaande staat van verval. Wat ooit een bruisende werkplek was voor velen is nu enkel nog een treurig monument dat herinnert aan een periode van industrieel succes. In een donkere vertaling van haar eigen herinneringen schildert Schumacher de fabriek als een grimmige plek. Door de droge manier van schilderen en het grauwe kleurgebruik wordt de rauwheid van de plek benadrukt. In de Cacaofabriek gaat het werk een mooie dialoog aan met de expositieruimte die zelf gelegen is in een voormalige fabriek. Ook een serie abstracte werken rond het thema licht gaat een interessante relatie aan met de omringende architectuur. Ze verwijzen naar plaatsen vol geschiedenis en wijzen ons subtiel op de geschiedenis van het pand waar we ons in bevinden.

De ruimte die in de gelaagde installatie van Didi Lehnhausen centraal staat is het pand van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) te Amsterdam, een gebouw waarin herinneringen aan een

imperialistische tijd nog duidelijk aanwezig zijn. Lehnhausen bootst de plattegrond van het pand provisorisch na met lege archiefrekken en laat ons er door heen lopen. We komen acht zilverprints tegen die volgens een technisch complex procedé tot stand zijn gekomen. Het zijn foto's waarin beelden van het hedendaagse Indonesië in meerdere lagen over het interieur van het KIT gelegd zijn. Lehnhausen verweeft zo heden en verleden en vestigt daarmee de aandacht op complexe post koloniale thematiek. Hier naderen we het gebied van het collectieve geheugen, cultureel erfgoed en de geschiedenis. De vraag is hoe kennis over dit gedeelde verleden in het bewustzijn van een groep bewaard blijft, welke machtsrelaties er nog in het spel zijn hoe we daardoor ons handelen in de toekomst moeten laten beïnvloeden.

Het is een zeer actueel en relevant thema en het staat mij toe om een brug te slaan naar het begin van mijn verhaal. Ik nodig u uit om te tentoonstelling goed te bekijken. Hoe deze ruimte vol mensen, geschiedenissen en materiele objecten in onze herinnering door zal werken kunnen we nu nog niet zeggen, maar dat is een slechts een kwestie van tijd.

- *Manus Groenen 2017*